

חמש מאות שנות געגוע

שני פרקים מתוך רומן בכתובים

א.

ביום בו מתה גבריאלה-שרה דיאס נדמה היה שהרי אשטרלה, המחזתלים את העיירה הקטנה בלמונטה, התכווצו לתוך קופסה כדי לספוד לה. ולא רק ההרים, גם היונים בשוכך, שבנה אישה מנואל ז'וזה, הפסיקו המייתן, גם עץ התפוח בגינת ביתה הרכין את צמרתו ואת ענפיו העמוסים פירות שטרם הספיקה לקטוף, והיו הולכים ונרקבים על העץ. גם פעמוני הכנסייה הנמיכו דנדונם אף שגבריאלה-שרה היתה מתעלמת מהם כשחלפה על פני הכנסייה הקטנה כשהיא ממלמלת: סקצת־סקצנו - מילה שאת פשרה לא ידעה ונשאה אותה בליבה ובזיכרונה במשך תשעים שנות חייה על אדמת פורטוגל.

מותה לא בא לה במפתיע. זה שבוע שהיא חשה את רמזיו. כמדי בוקר דשדשה רגליה בגינת ביתה והביטה נכחה ב'כוכבים' שלה, בהרי אשטרלה האהובים עליה. והנה ציפור שחורה פרשה כנפיה הגדולות על הרכסים ונסקה מהם והלאה, כשהתאמצה להתבונן בה גילתה שלא היתה זו ציפור אלא חשרת צל שהופיעה לרגע ונעלמה, מבשרת את הנורא מכל.

אמה פליסיאדא - אסתר דה קושטה, שמתה לפני יותר עשרים שנה, באה אליה בלילה אל שנתה, מנפנת בנעלי החורף החומות והגבוהות שלה המרובבות בבובץ. ואחריה צעד חרישית אישה מנואל ז'וזה, דומם כמו אבן. נעליים בחלום, שמת מחזיק בהן, פוסעות רק לכיוון אחד... ולמה קודרות פניו של מנואל ז'וזה, הרהרה והחלה להתכווץ. היא הוציאה מארון הבגדים העשוי עץ אורן עתיק את בגדי המשי הלבנים שלה המיועדים ל"סנטה פסטה", הוא החג הקדוש, חג הפסח של היהודים, והניחה אותם על מיטתה.

היום מוצגים בגדי לבן כאלה במוזיאון המקומי של בלמונטה, עיירת האנוסים, ותיירים מכל העולם צופים בהם בהשתאות כבפריט מוזיאוני נדיר ומוזר, אבל אצלה הם מקופלים בארון העץ העתיק, זמינים ללבישה פעם בשנה ולאחרונה גם בשבת. שום מוזיאון אינו יכול להכיל את סיפורם. מראית עין אינה מספקת להם, הרהרה גבריאלה-שרה, כשהיא מגהצת את המשי הלבן באצבעות רכות. אחר כך טבלה את עט הציפורן המוזהב בקסת דיו וכתבה מילים על דף נייר לנכדתה האהובה איסבל, שהיתה מכנה אותה 'אסתר המלכה'.

צילום: חנה טואג

הרי אשטלה (הרי הכוכב) העוטפים את העיירה בלמונטה.

היא הזליפה טיפות מי ורדים על נייר המכתבים המעוטר פרחים ושמה אותו על גבה של תיבת עץ עתיקה, ירושה שעברה במשך שלושה דורות במשפחתה, מאם לבת בהר היפה- בלמונטה.

לאחר מכן קצצה את ציפורניה ושרפה אותן על הכיריים, עטופות בנייר כסף דק, כמו שלימדה אותה אמה פליסידאד-אסתר כבר בימי ילדותה המוקדמים, כשהיא מזהירה: מי שמשאיר ציפורניים על הרצפה, מתעסק עם השטאנס, עם השטן בכבודו ובעצמו.

היא יצקה מים מתוך כד חרס גדול אל תוך קערה קטנה והטבילה בה ספוג רחצה, מעבירה את הספוג הלח על גופה הערום איבר אחר איבר. כחוש היה גופה וחרוש קמטים אבל שערה היה שחור, מלבד חוטי שיבה אחדים שנשזרו בו לא היה כל סימן לגילה המופלג. כפות רגליה המחורצות, האוצרות את מרחקי חייה לאורך השנים, נענו למגעה ברפיון שאינו אופייני לנמרצותן הרגילה. גם בטנה, שדיה וזרועותיה התמסרו למגע הרך. פניה התרווחו בתוך קמטיהם, כשידה משייטת רכות על השפתיים הסדוקות ועל העפעפיים המוגפים.

למי תספר על הדומייה שעטפה את הבית ברגעים אלה, מי יעיד על עיניה הפעורות אל נהרתה של זריחה נדירה, שאמה היתה מכנה אותה בשם מוזר של שפה עתיקה מאוד. חשרת הצל שבה להקדיר את רכסיהם של ה'כוכבים' שלה, הרי אשטרלה השגיאים. נדמה שכולם התכנסו פנימה אל תוך מבטה האחרון. ולא רק הם אלא גם השמש עצמה.

ב.

נטליה דיוגו רודריגס מצאה את דלת ביתה של גבריאלה פתוחה למחצה ונכנסה, משלא נענו קריאותיה לאחותה. המראה שנגלה לעיניה הפתיע אותה, אף שהיתה מורגלת להרבה מיתות בעיירה וליותה את אמה פליסידאד ואת אישה אנטוניו ברגעיהם האחרונים. עיניה היו פקוחות לרווחה וחיוך נסוך על שפתיה, כאילו חזתה במראה מיוחד שמראים לו לאדם כמתנת פרידה לפני לכתו.

היא מיהרה לעצום את עיני אחותה, כדי שישתמר אותו מראה רק בעיניה, והעבירה בין שפתיה של המנוחה מטבע זהוב כפי שנהגו אבות אבותיה עם המת, העושה מסעו אל העולם האחר. את המטבע תיתן לצדקה כנהוג, הבטיחה לעצמה.

אחר כך מיהרה אל כד החרס הוציאה אותו לחצר וניפצה אותו לרסיסים, כי בתוך מימיו, לפי האגדה הרווחת בין אנשי העיירה, מנקה מלאך המוות את חרבו המורעלת לאחר שקצר את המת, או בגלל טומאת המת שנגעה בחרס ותקנתו היחידה היא רק שבירתו. ידע יהודי קדום שעבר אליה מאבות אבותיה האנוסים במשך חמש מאות שנה של יהדות בסתר המרתפים, ולא הבינה את פשרו. אחר כך הוציאה מארונה של אחותה את בגדי הלבן, אותם תכריכים שתפרה גבריאלה ליום מותה כמו שאר זקנות העיירה והניחה אותם למרגלות גופה הכחוש של אחותה.

היא זוכרת את מות אמה פליסידאד, איך הובילו אותה בכרכרת נוסעים אל נהר הַזֶּזֶרָה הסמוך לעיירה וטיהרו אותה במימיו. גבריאלה אחותה הבכורה, הממונה על הטקס, עטפה אותה בתכריכים, העבירה מטבע זהוב בתוך פיה ואמרה בקול תפילה שרובה ככולה בפורטוגזית למעט המילה "אדוני" שנאמרה בעברית צלולה ומודגשת.

"ברוך אלי, אלוהי, אדוניי שלי, אשר ציוונו ופקד אותנו לרחוץ את אחינו זה, כשם שעשו אחינו בארץ המובטחת. אמן האדון, אליך השמים יעלה ויבוא," * וכולם חזרו על דבריה במקלה.

"אבל היום", נאנחה נטליה, "את הטקס עושים הרבנים. בשפה העברית. שאנחנו לא מבינים. ואנחנו מתפללים עליהם רק בלב. בשקט."

מותה של גבריאלה היה פתאומי. לפני זמן קצר סיפרה לה על תוכניותיה: נטיעת עץ פרי חדש בגינתה, תיקון רעפי הגג המטים ליפול ואפיית פֶּסְטֵל דֶּה נְאֻטָה, לרגל ביקורה הקרוב של איסבל, נכדתה היקרה, האוהבת עוד מילדות את העוגיות המתוקות האלו, הממולאות בקרם.

"לא זכתה" נאנחה נטליה.

אבל זכתה בתשעים שנות חיים ארוכות בעיירה האהובה שלה, בה שמרה על מסורת עתיקת יומין שהועברה אליה בירושה מאבותיה, מאמה ומאם אמה. אף נטליה, אחותה הצעירה של גבריאלה, בת הזקונים של משפחת דה קושטה, זכתה להסתופף באהבה הזאת.

נטליה אישה בשנות השבעים לחייה, עבת בשר ורכת מבט. פניה חלקות מקמטים וטובות סבר ושערה מכוסה בכובע ברט שחור, מרופט ודהוי. כובע אותו החליטה לחבוש מאז שבאו הרבנים הישראלים לעיירה לפני כעשרים ותשע שנה והחזירו את רוב אנוסי העיירה ליהדות הנורמטיבית, האורתודוקסית.

---

* מתוך הספר הנוצרים-החדשים בפורטוגל במאה העשרים, שמואל שוורץ, מרכז דינור מרכז זלמן שזר, תפילה מס' 59 עמ' 202.

"כאילו שלא היינו יהודים", נאנחה נטליה.

היא חובשת מאז כובע שחור, מחליפה אותו בכובע לבן המיועד לביקוריה בבית הכנסת בשבתות ובחגים.

רבים מצאצאי האנוסים בעיירה, חזרו ליהדות ההלכתית בתהליך של 'גיור לחומרא', גיור מקל שכלל טקס ברית מילה וטבילה ולימוד הלכות יהודיות. אנטוניו שלי גם. אף שהיה רזה וחלש, הוא עבר את טקס ברית המילה באומץ לב. שבוע ימים דימם בבית החולים, הרהרה נטליה בבעלה המנוח, כשהיא מהדקת את שולי השמלה הלבנה סביב גופה של אחותה, אבל מנואל ז'וזה לא זכה בחייו. הוא היה זקן ותשוש ומת שנים אחדות לאחר שהגיור החל. רק לאחר מותו נימול. כמו אחדים מבני העיירה שלא הספיקו.

עדיין מהדהדים דבריה הזועמים של אחותה: "אנחנו לא מספיק יהודים בשבילם? אנחנו היינו היהודים היחידים, כשכבר לא היו יהודים בפורטוגל, ואולי בכל העולם כולו. אני זקנה ועייפה לשינויים. זה בשביל הצעירים." היא המשיכה לקיים את המנהגים המסורתיים, מורשת אבותיה האנוסים, שנשמרו בסתר מאות בשנים ועברו מאם לבת: טקס אפיית המצות וטקס המרור ב'חג הקדוש', חג הפסח, וההכנות אליו. וארבעים ימי הטהרה שקדמו ליום הכיפורים הוא 'היום הגדול', ואף הוסיפה עליהם את החגים היהודים סוכות וחנוכה שלא הכירה, ולמדה לאהוב.

גם בבית הכנסת החדש שנבנה סמוך לביתה ברובע נהגה לבקר, אף שלא הבינה מילה בתפילות הכתובות בסידור באותיות עבריות ובטרנסליטרציה לאותיות לטיניות. המילים היו זרות ורחוקות. היו לה ולחברותיה תפילות משלהן, אותן תפילות שעברו מאם לבת דור אחר דור ונאמרו בסתר: בהדלקת נרות שבת, בהשכמה, בעת נטילת הידיים, בדרך, בהפרשת חלה, תפילות למלאכים שיבואו להושיע, תפילה לדניאל, תפילה למתים ותפילה לנישואין – מעגל חיים יהודי שלם או מה שנותר ממנו. תפילות שהתמלמלו באהבה ובמסירות נפש והושרו במקלה חרישית בתוך המשפחה ונלחשו בלב בתפילת יחיד הומיה.

אבל ליבה של גבריאלה היה נתון, כמו שאר האנוסות היהודיות, לאסתר המלכה, פורים היה לגבי נשות הקהילה היהודיות מדורי דורות רק תענית לאות הזדהות עם 'סנטה אסתר', אסתר הקדושה שליבן יצא אליה. זאת שחיה בסכנה ובהסתר זהות, בת לעם נרדף, שקיומו תלוי בה. הן היו היא. נטליה פתחה את חלונות הבית לשחרר את האוויר הדחוס, הכלוא בין כתליו ויצאה לבשר למשפחה ולשכנים על מותה של גבריאלה-שרה דיאס. את המטבע המוזהב תיתן לצדקה לעני הראשון שייקרה בדרכה. לעילוי נשמתה.